

SVIJET MOTIVA U AUSTRIJSKIM I JUGOSLAVENSKIM NARODNIM BAJKAMA

SLAVIJA KABIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 830 436)-91+886-91:398.2
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno :1990-02-19
Received

Narodna bajka kao oblik usmene umjetničke komunikacije pretače na fantastičan način arhaičnu, životnu, kulturnu, političku, religijsku ili neku drugu stvarnost u umjetničku sažimajući u sebe nepresušno bogatstvo vjerovanja, iskustva i mudrosti svakog naroda.

Komparativno-kontrastivnom analizom istražen je raznovrstan svijet čudesnih bajkovnih motiva na već utvrđenom korpusu reprezentativnih austrijskih i jugoslavenskih narodnih bajki. Ustanovljeno je da dva susjedna naroda, koja su u prošlosti dijelila društveno-političku i kulturnu sudbinu, imaju najveći broj zajedničkih i srodnih motiva: motiv čarobnog rekvizita, životinje-pomoćnice, mladoženje-životinje, nevjeste-životinje, metamorfoze, vode života, čudesnog rođenja, nemuštog jezika), dok nepodudarni motivi u austrijskim bajkama: motiv zahvalnog mrtvaca, pomoći ocu, prepirke oko uginule životinje; u jugoslavenskim bajkama: motiv ljekovite trave, »vanjske duše«, vile, pisanja »knjige«, kletve) čine manji dio u istraženom materijalu.

Koristeći se aktualnim spoznajama u istraživanju bajke autorica pokušava s etnološkog, sociološkog i psihološkog aspekta objasniti odabir elemenata pojedinih motiva za svaki narod.

Strukturu svake bajke (njem. *das Märchen, das Volksmärchen*), kao i srodnih književnih vrsta, čini svojevrsna kombinacija većeg ili manjeg broja motiva, zasnovanih na fantastičnim predodžbama, vjerovanjima ili realnim ljudskim odnosima.

Bajka, to »dijete visoke kulture« (Lüthi), u pravilu je prvi i najraniji duhovno oblikovani kulturni proizvod s kojim čovjek dolazi u doticaj i koji upija u sebe. Za razliku od umjetničke bajke (njem. *das Kunstmärchen*) ona ne potiče iz fantazije čovjeka-pojedinca već pripada kolektivnim duhovnim umotvorinama određenog kulturnog prostora. U njoj je tvorbi sudjelovalo neprojeno mnogo ljudi, oblikovala ju je stvaralačka duša cijeloga naroda, prije nego je taj vid usmene umjetničke komunikacije došao do nas u poznatom i pismeno fiksiranom obliku.

Postoji vrlo bogat fond općih, zajedničkih, motiva, dakle onih koji nisu izrasli u samoj bajci, a koji je ispunjavaju, kao što su udvaranje, prosidba, vjenčanje, brak, siromaštvo, udovištvo, nemanje djece, želja za djetetom,

bratska zavisti, vjernost bratu, sestri, gospodaru itd. Ovi motivi odražavaju odnose između čovjeka i životinje, čovjeka i okoline uopće i izrastaju iz profanih događaja, ali pored profanih, u bajci su prisutni i numinozni i magični motivi: susret s mrtvima, s onozemaljskim bićima kao što su zmajevi, vile, patuljci, divovi, izbavljenje- oslobađanje začaranih od prokletstva, pozivanje u pomoć dalekih i čarobnih pomoćnika, dakle motiva iz stvarnosti koje se doživljava kao nešto numinozno i magično. I jedni i drugi motivi potekli su iz priča-predaja (njem. *die Sagen-Erzählungen*), ali ih bajka organizira i kombinira na posebne načine u cjelinu dajući im bajkovito obličje te oni postaju bajkovni motivi (njem. Pl. *die Märchenmotive*). Međutim, vrhunac izolirajućeg i sublimirajućeg stila bajke (bajkovnog stila) jest čudo i svaki motiv koji ude u bajku postaje čudesnim motivom (njem. *das Wundermotiv*).

Upravo su istraživanja (narodnih) bajki u posljednjih stotinu godina dala široku lepezu shvaćanja pojma motiva, budući da se u ovoj usmenoj umjetničkoj vrsti nataložilo tisućljetno bogatstvo mnogih kultura (egipatske, mezopotamske, orijentalno-istočnih: indijske, perzijske; grčke, rimske i evropske kulture u širem smislu). Osnovnim motivima svaki je narod pridavao lokalna, nacionalna, obilježja i upravo ona jesu ono najljepše, najživotnije, najveselije u svakoj bajci, neprolazni biseri maštanja izraženi jednostavnim a tako teškim i dubokim jezikom slika.

Nemoguće je danas istraživati iskonsko porijeklo svakog pojedinog motiva u bajci, tog »pregnantnog elementa koji konstituira određenu epizodu« (Lüthi, 10, 80, definicija Arthura Christensena) i »najmanje građevne jedinice« (Lüthi, 10, 81, definicija: Ina-Maria Greverus) i nijedna teorija, nijedna metoda, nijedan narod ne mogu sebi pripisati pravo na vlasništvo, tj. nastanak određenog motiva u vlastitoj sredini.

Važno je da se u ovoj pripovjednoj književnoj vrsti arhaična, životna, kulturna, politička, religijska, ili neka druga stvarnost na čudesno-fantastičan način pretače u umjetničku sažimajući u sebe nepresušno bogatstvo i ljepotu vjerovanja, nadanja i humora jednog naroda, njegovog vjekovnog iskustva i mudrosti.

Smatrajući da motivacija, kao skup pobuda i namjera koje navode lica na ove ili one postupke, pridaje ponekad bajci osobitu, jarku boju, ali spada ipak u najnestalnije i najpromjenljivije elemente bajke, nejasnije i neodređenije od funkcija u bajci, Vladimir Jakovljevič Propp prepušta izučavanje motiva historičarima (Prop, 82). U svom temeljnom djelu *Morfologija bajke* (1928) on ustanovljava sistem funkcija likova (31 funkcija i 150 daljnjih elemenata) kao bitnu značajku svake bajke, ali tom morfološkom minucioznom obradom narodnih (ruskih) bajki u kojoj je »funkcija postupak lika određen s obzirom na njegov značaj za tok radnje« (Prop, 28) on zanemaruje fantastičan i čudesan element u bajci. On kaže: »Mofološki,

bajkom se može nazvati svaki razvitak od nanošenja štete (X) ili nedostatka (x), preko međufunkcija, ka svadbi (N) ili drugim funkcijama upotrebljenim kao rasplet.« (Prop, 99f).

Takvoj teoriji suprotstavili su se oni koji su u atributima likova, njihovu značenju i svijetu motiva otkrivali i otkrivaju neopisivu živopisnost, ljepotu i draž (npr. Klod Levi-Stros, 12, 203-238) svake bajke kao narodne umjene umjetnine.

Nakon što su se na istraženom korpusu od trideset reprezentativnih austrijskih i trideset jugoslavenskih narodnih bajki komparativno-kontrastivnom analizom ustanovile sličnosti, zajedničke osobine i razlike bitnih značajki narodnih evropskih bajki (glavni likovi, čarobni brojevi, čarobni rekviziti, način čudesne djelotvornosti, pregled zadataka koje junak/junakinja mora obaviti, glavnih motiva i ciljeva)* cilj ovoga rada jest kontrastiranje svijeta motiva u austrijskim i jugoslavenskim narodnim bajkama s etnološkog, psihološkog i sociološkog aspekta.

Dvije susjedne zemlje, današnja Austrija i Jugoslavija, imale su u prošlosti niz dodirnih i zajedničkih točaka, dijelile društveno-političku i kulturnu sudbinu, budući da su ta područja nastavili ili njima vladali romanski, germanski i slavenski narodi, a utjecaji sa zapada i istoka ukrštavali su se i stoljećima određivali stvarnost naroda na spomenutim područjima (Mletačka Republika, francuska vladavina, Austro-Ugarska Monarhija, Osmanlijsko carstvo).

Stoga i raznovrstan, uzbudljiv svijet čudesnih motiva u narodnom blagu austrijskog i jugoslavenskih naroda pokazuje najveći broj zajedničkih i srodnih motiva, dok nepodudarni (oni koji su zastupljeni u bajkama samo jednog naroda) motivi čine manji dio u istraženom korpusu.

.TABELA VAŽNIJIH MOTIVA U AUSTRIJSKIM I JUGOSLAVENSKIM BAJKAMA

ZAJEDNIČKI MOTIVI

<i>Austrijske bajke</i>	(Ukupno)	<i>Jugoslavenske bajke</i>
1. Motiv čarobnog rekvizita Zastupljen u svakoj bajci kod obaju naroda		
2. Motiv životinje-pomoćnice Br. 1, 3, 4, 5, 9, 16, 17, 20, 22, 23, 25, 26, 27.	(13) (17)	Br. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 26, 29.
3. Motiv nevjeste-životinje Br. 1, 12, 19, 29.	(4) (2)	Br. 11, 29.

4. Motiv mladoženje-životinje (supruga-životinje, zeta-životinje) Br. 2, 10, 13, 23, 30.	(5) (2)	Br. 1, 4.
5. Motiv metamorfoze Br. 1, 6, 8, 9, 14, 16, 18, 22, 27, 30.	(10) (11)	Br. 1, 7, 9, 11, 15, 16, 20, 23, 24, 29, 30.
6. Motiv vode života (žive vode) Br. 5.	(1) (4)	Br. 1, 5, 12, 27.
7. Motiv nemuštog jezika Br. 5.	(1) (3)	Br. 6, 12, 14.
8. Motiv (čudesnog) rođenja/Motiv nerotkinje Br. 6, 8.	(2) (6)	Br. 4, 11, 19, 22, 28, 12.
9. Motiv maćehe-pastorke/ /Motiv »Pepeljuge« Br. 18, 22, 24.	(3) (1)	Br. 15.
10. Motiv stare žene (babe, bake, starice) Br. 8, 23, 25.	(3) (8)	Br. 3, 13, 18, 19, 20, 23, 26, 29.
11. Motiv starca koji pomaže Br. 15, 16, 17.	(3) (1)	Br. 2.
12. Motiv bratske/sestrinske/drugarske ljubavi ili odanosti Br. 18.	(1) (2)	Br. 19, 27.
13. Motiv otmice kraljevine/carevne Br. 20, 27.	(2) (5)	Br. 1, 8, 13, 14, 29.
14. Motiv telepatije (čovjek-životinja) Br. 3, 4, 9.	(3) (1)	Br. 6
15. Motiv zabrane (gledanja/govora) Br. 9, 15.	(2) (2)	Br. 18, 27.

NEPODUDARNI MOTIVI

Austrijske bajke

1. Motiv prepirke životinjâ oko diobe uginule životinje Br. 1, 9, 20, 27	(4)
2. Motiv pomoći ocu Br. 4, 16, 17, 5	(4)
3. Motiv putovanja (na nebo/u podzemni svijet/leta) Br. 7, 6, 11	(3)
4. Motiv zahvalnog mrtvaca Br. 4.	(1)

Jugoslavenske bajke

1. Motiv ljekovite trave (pomasti) Br. 2, 10, 18, 19, 25	(5)
---	-----

2. Motiv »vanjske duše« Br. 1, 9, 30	(3)
3. Motiv pisanja »knjige« Br. 2, 12, 17, 18	(4)
4. Motiv vile Br. 10, 25, 28	(3)
5. Motiv kletve Br. 15, 17, 28, 29	(4)
6. Motiv biljega (znaka) Br. 12, 18, 27	(3)
7. Motiv otkupa čovjeka ispod vješala Br. 2, 10	(2)
8. Motiv kanibalizma Br. 1, 23	(2)
9. Motiv trgovine Br. 2, 5	(2)

I pored raznolikosti bajke se, smatra Latković, mogu svrstati u tri grupe, a one obuhvaćaju i motive u austrijskim i jugoslavenskim narodnim bajkama.

Najbrojnije su bajke o čovjekovu odnosu prema pojavama u prirodi, stvarnim i zamišljenim: prema nebeskim tijelima, morima, rijekama, planinama, bilju, životinjama i, posebice, natprirodnim bićima. Bajke iz ove grupe spadaju među najstarije (usp. Latković, 91). U tu grupu ušla bi većina motiva: motiv životinje-pomoćnice, mladoženje-životinje, nevjeste-životinje, vode života, nemuštog jezika, telepatije, ljekovite trave, »vanjske duše«.

Motiv pomoći prirodnih sila, nebeskih tijela, dana u tjednu, većinom personificiranih, zastupljen je u bajkama obaju naroda (*Der Wunderbaum, Die schönste Braut*, »Tri sestre vile«, »Sunčeva devojka«).

Drugu grupu bajki čine one u kojima čovjekova težnja ka ljepšem i sretnijem životu, što je centralna slika svake bajke, predstavlja konstruktivnu jezgru cijele bajke. Značajnu ulogu ima ljepota i djevojke i mladića, ona se izjednačava s dobrim, i upravo bajke iz ove grupe mogle bi se shvatiti kao plod sna, ako se mogu prihvatiti istraživanja koje začetke bajki nalaze u snovima (usp. Latković, 91).

Tematiku treće grupe bajki čine međusobni ljudski odnosi, porodični i društveni (odnos gospodar-sluga, suprug-supruga, maćeha-pastorka), i u usporedbi s bajkama iz prve grupe mlađeg su porijekla (usp. Latković, 91). U njima ima znatno više podataka iz stvarnog života, premda u bajci sve što potječe iz stvarnosti ima karakter sekundarne formacije. Stvarnost, smatra Propp, nije u stanju narušiti opću strukturu bajke, ali bajka crpi

iz stvarnosti materijal za najrazličitije zamjene starog materijala novim (Prop, 185). Stoga on daje najvažnije preciznije kriterije za razlikovanje osnovnih od izvedenih formi nekog elementa narodne bajke: »1) Fantastičan tretman nekog elementa primarniji je (stariji je) od racionalističkog tretmana. 2) Herojski tretman je primarniji od humorističkog tretmana. 3) Forma primijenjena logički primarnija je od forme primijenjene alogično.

4) Internacionalna forma primarnija je od nacionalne forme.« (Prop, 185 f)

Proučavanje (konstrastiranje; istraživanje u širem smislu) bajkovnih motiva predstavlja samo dio istraživanja bajke, a fenomen da motivi mogu dugo i duboko ostati u ljudskom pamćenju, premda se cijela priča zaboravila, što Lüthi označava nekom vrstom »osvete motiva« (usp. Lüthi, 10, 126), svjedoči o stoljećima dugu djelovanju ove nekad usmene umjetnine u »širine, dubine i visine« (Lüthi, 10, 127), koja danas živi kao knjiga, a upravo je svojim posebno i čudesno donesenim motivima stvorila moćniju i bitniju realnost.

Z a j e d n i č k i m o t i v i

Motiv čarobnog rekvizita

Najzastupljeniji od svih motiva u bajci jest motiv čarobnog rekvizita. Max Luthi upotrebljava pojam *rekvizit* i definira ga »kao dar/sposobnost (njem. *die Gabe*) koji junaku omogućava izvršenje zadatka« (Lüthi, 10, 27). Propp koristi dva termina: *čarobno sredstvo* (Prop, 47) i *čarobni dar* (Prop, 257; kao prijevod stručnog njem. izraza *die Zaubergabe*).

Dar ili sposobnost koju junak dobiva, može dobiti i mora dobiti, središnji je motiv bajke: on ukazuje uolikoj mjeri junak živi u ograničenom svijetu, bez svog unutarnjeg svijeta, tako da je on, premda glavni lik u bajci, nitko i ništa bez tih poklona i sposobnosti (usp. Luthi, 9, 53). Junak dobiva dar (viši pojam koji obuhvaća sve vrste darivanja bio bi čarobni rekvizit) od *lika* (čovjek: starac ili starica ili životinja) koji u skladu sa svojom funkcijom (usp. Prop, *Morfologija bajke*) stječe naziv »darivalac« ili »snabdjevač«. Darivalac iz zahvalnosti za učinjenu uslugu, pomoć ili spas od sigurne smrti u većini slučajeva vrlo rado poklanja svom spasioču »neko čarobno sredstvo kao što su npr.:

1. životinje (konj, orao itd.), 2. predmeti iz kojih se pojavljuju čarobni pomoćnici (prsten s junacima, kresivo s konjem), 3. predmeti koji imaju čarobna svojstva (mačevi, citra, kugla i mnogi drugi), 4. osobine koje se

daruju neposredno (moć, sposobnost pretvaranja u životinje itd.)« (Prop, 51), a načini njihovog prenošenja tj. davanja čarobnih rekvizita bili bi: »Davanje, pokazivanje, izrada, prodaja, nalaženje, pojavljivanje, gutanje, krađa, nudenje usluga.« (Prop, 53)

Dar koji junak dobiva na jedan od devet načina spaja ga s ovozemaljskim i onozemaljskim svijetom: on izgleda kao neka obična, svakodnevna stvar, ali posjeduje fantastičnu djelotvornost, a budući da sam junak nije čarobnjak, bezbroj živih i neživih poklona-pomagala moraju biti čudesni.

Obrađeni korpus austrijskih i jugoslavenskih narodnih bajki donio je sljedeće rezultate:

Čarobni rekvizit djelotvoran je samo onda, ako se junak poslušno pridržava uputa darivaoca u trenutku kad ga želi upotrijebiti, tj. iskušati čaroliju djelotvornosti: npr. životinjsku dlaku /pero/nožicu treba staviti pod pazuh/staviti pod jezik/puhnuti u »rekvizit«, a junak će se nakon obavljene radnje u tren oka pretvoriti u (većinom) životinju koja mu je darovala spomenuti rekvizit ili će se ona sama pojaviti i pomoći junaku u teško savladivim zadacima. Životinja poklanja junaku ili predmet koji joj osobno pripada (dlaka, pero, krilce, nožica) ili nešto što ima u privatnom vlasništvu (prsten, zviždaljka).

Zajednički čarobni rekviziti jesu životinjska dlaka, pero, nožica, prsten, kost (košćice), haljine, pomisao (junaka na životinje), poljubac, voda života, jabuka, dar razumijevanja životinjskog (nemuštog) jezika. Samo u jugoslavenskim bajkama pojavljuju se ljekovita trava (trava, pomast, biljka bosiljak), novac (gulden, dukat, krajcar), brus, potkova, čašagija, a u austrijskim češalj, vrč, ogledalo.

Podvrstu ovog motiva, budući da životinje također mogu biti čarobni rekviziti, čini

Motiv životinja-pomoćnica (zahvalnih životinja)

Stoljetna maštanja i snoviđenja stopljena sa životnom stvarnošću ovom motivu nisu podarila samo ljepotu neprolaznosti već i mogućnost istraživanja i tumačenja s raznih aspekata, a istina bi mogla biti samo negdje u sredini.

Divlje, opasne zvijeri i ptice grabljivice, domaće i kućne životinje, malena marljiva bića stavljaju se iz zahvalnosti (kao čarobni rekviziti) na raspolaganje junaku ili junakinji da bi im pomogli u svladavanju fantastičnih, nezamislivih zadataka. Sve one nazivaju se *životinjama-pomoćnicama*, *zahvalnim životinjama* i većinom, što je samo po sebi razumljivo, *govore ljudskim jezikom* te postaju pravi čovjekovi prijatelji u nevolji (njem. izrazi: *helfende/hilfreiche, dankbare und sprechende Tiere*).

Osım zmaja u jugoslavenskim bajkama (zmaj se u austrijskim bajkama pojavljuje samo kao mladoženja-životinja i zet- životinja), mnogoglavog dobrodušnog čudovišta, koji predstavlja natprirodno biće, sve druge životinje postoje u stvarnom životu, ali svojim darovima i sposobnostima one postaju uzvišenim i natprirodnim stvorenjima.

U austrijskim bajkama najomiljenije zahvalne životinje jesu mrav, medvjed, vuk, gavran, lisica, riba, lav, sup, žaba i konj, a u jugoslavenskim to su konj, zmaj, pas, orao, miš, mačka, ptica, sokol, šaran, riba. U oba narodna blaga pojavljuju se mrav, golub(ica), lisica, riba, konj, orao, krava, pijetao/kokoš.

U austrijskim bajkama zahvalna životinja-pomoćnica najčešće se odužuje junaku tako što mu neposredno daje čarobni predmet povezan uz određenu radnju ili izgovaranje čarobnih riječi, a u jugoslavenskim bajkama se fantastičan savez čovjeka i životinja realizira često i na način što se sama životinja stavlja junaku na raspolaganje: ona kao da mu poklanja samu sebe te obavlja nemoguće zadatke vjerno prateći novoga gospodara i ne razumijevajući ljudski govor (pas, mačka, miš).

Izborom životinja čovjek daje oduška svojoj vjekovnoj fascinaciji njima utjelovljenoj u njihovoj snazi, veličini, brzini, divljini, sposobnosti leta (lav, medvjed, zmaj, vuk, orao, sokol). Svim tim atributima čovjek bi htio i sam ovladati, jer opasnost i ono što ga plaši oduvijek privlače čovjeka. Pripitomljujući opasne, otrovne, grabežljive i divlje životinje u svoje vjerne pomagače čovjek im je nadmoćan ili barem ravnopravan na tren i stoga se ne treba plašiti da će mu one nauditi.

Predma opasna zvijer, medvjeda je narod nazvao eufemizmom, dobroćudnom životinjom koja jede med, vuk je krvoločan, lisica je lukava, suri orao i ponosni oštrooki soko ptice su grabljivice, pa im se čovjek može diviti ili strahovati od njih samo iz daljine. Frazološki rječnik medvjeda vidi kroz slijedeće frazeme: *jak kao medvjed, praviti (činiti, graditi) od muhe medvjeda, palu muha na medvjeda* (Matešić, 335) dok su za vuka karakteristični ovi: *gladan kao vuk, pojeo (izjeo) vuk magare, povjeriti ovce vuku, vuk pod janjećom (u janjećoj, u ovčjoj koži) kožom, postaviti vuka za pastira* (Matešić, 767 f), a za sokola samo frazem *oko sokolovo* (Matešić, 422).

Kada se i kao životinja-pomoćnica i mladoženja-životinja pojavi u bajci (primjeri su nađeni samo u jugoslavenskim bajkama) zmija može izazvati kod odraslog čitaoca osjećaj gadjljivosti i straha zbog svog ružnog izgleda, predstavi o glatkoj, klizavoj, gmižućoj životinji koja čovjeka može ubiti otrovom ili snagom.

Narodno vjerovanje da zmija može ugušiti dijete dok ono sisa i zamijeniti ga na majčinim grudima (zmija kravosac) pojačava negativan sud

o njoj, a s druge strane ono nalazi nadopunu u suvremenom istraživanju snova koje u zmiji vidi ekskvizitan muški seksualni simbol i predstavlja falus. Stekela nadopunjava Siebenthal prema kojem zmija može imati obilje mogućih značenja: ona je božanstvo koje stvara i održava život, spasitelj, ali i donosi smrt i propast. Kao simbol falusa ona je nosilac goleme plodnosti, ali je i praženski princip (Pongracz/Santner, 295 f).

Književna djela bogata su brojnim usporedbama s zmijom, što se također može smatrati znakom čovjekove opsjednutosti tim reptilom: *bijesan/lukav/ljut/mudar/oštar kao zmija, gojiti (hraniti, nositi, odgojiti) zmiju u njedrima, kriti kao zmija noge, nagaziti (stati) zmiji na rep, pištati kao zmija u procijepu, siktati kao zmija, smrskati (zgnječiti) komu glavu kao zmiji, svijati se (viti se) kao zmija na trnu* (Matešić, 788 f). Frazemi iskazuju karakteristike zmije kao opasnog čovjekova neprijatelja i načine na koje se on od nje brani, a ona se pokušava spasiti.

Dok u austrijskim bajkama mrav, vrijedna i među svim životinjama najmanja, zauzima prvo mjesto kao junakov darivalac i pomoćnik (6 puta), u jugoslavenskim bajkama to je konj (7 puta) čija je omiljenost izražena i različitim imenima za njega: konj, konjić, vilinski konjić, ždrijebe, vranac, dogat (bijelac), kulaš. Ta plemenita životinja, koja je seljaku pomagla u obrađivanju zemlje, s kojom je savladivao daljine i prostore uopće, našem je narodu najbliškija. I pas, mačka i miš, mudre i male domaće i kućne životinje, u jugoslavenskim su bajkama nadmoćne divljima, jer čovjek je birao one iz svoje neposredne okoline, koje vrlo dobro poznaje, kojih se ne plaši, a koje su mu privržene.

Bliskost između čovjeka i životinje u jugoslavenskim bajkama često je izražena izostankom razgovora među njima, tj. životinja gotovo telepatski slijedi upute junaka izlažući se pogibelji, postaje biće s natprirodnim sposobnostima, a ipak svojom nijemošću zadržava osobine obične životinje.

Frazemi vezani za konja malobrojni su ali pozitivni: *biti na konju, doći do konja i do sablje, i mi konja za trku imamo, osjećati se (osjetiti se) kao na konju* (Matešić, 257 f). Mačka, mudra i prevrtljiva životinja, ušla je u književnost preko izraza koji zorno pokazuju čovjekovu moć zapažanja i uspoređivanja svijeta oko sebe: *neće mačka kobasice, obilaziti kao mačka (maćak) oko vruće kaše, osjećati se kao prebijena mačka, žustar kao mačka* (Matešić, 327), dok frazemi vezani za velikog štetočinu miša bilježe pučko vjerovanje o malom ubogom stvorenju: *gol (siromah, ubog) kao crkveni miš, mokat (pokisao) kao miš, tresla se brda, rodio se miš* (Matešić, 341 f).

Čovjekov prvi vjerni prijatelj među životinjama, pratilac i čuvar porodice, prikazan je u književnosti kroz odnos gospodar/izrabljivač - sluga/izrabljivani: *crknuti (umrijeti) kao pas, gladan kao pas, kao pas na lancu, lagati kao pas, landrati (lutati, skitati se) kao jalovi pas, mršav kao pas, mučiti se (raditi) kao pas, ni pas s maslom (na maslu) ne bi pojeo*

(*pokusao*), *postupati kao sa psom, puzati (puziti) kao pas, trpjeti kao pas, ubiti kao psa, umoran kao pas, živjeti kao pas* (Matešić, 453 f).

Izborom životinja-pomoćnica čovjek-pripovjedač-narod ispravlja putem bajke neke od svojih predrasuda, ali je ipak pitanje da li je taj izbor svjestan ili nesvjestan, budući da »bajka više ne razumije svoje vlatite simbole ili, bolje rečeno, one kojima se služi« (Luthi, 9, 67).

Motiv nevjeste-životinje

Ovaj motiv zastupljen je manje od motiva mladoženje-životinje što znači da je djevojka, većinom kraljevna, carevna ili grofovska kći u austrijskim bajkama, ta koja se češće mora boriti za svoju sreću te prema ustaljenim obrascima ponašanja i izvršavanja zadataka povratiti začaranom princu, sada čudovištu-životinji, oduzeti lik muškarca-ljepotana.

U austrijskim bajkama nevjeste u životinjskom liku jesu ljupke, mile životinje (patka, srna, mačka) i žaba-krastača (njem. *die Kröte*), životinja koja izaziva asocijacije slične onima na zmiju, ali poučava da se prava ljepota bića krije u njegovom unutarnjem svijetu.

Junak tako treba pronaći na staklenom brijevu djevojku-patku, koja će povratiti ljudski lik tek nakon što pasivni junak uz pomoć čarobnih rekvizita obavi tri zadatka (*Die Entenfrau*), osloboditi sedam bijelih srna od zvjeri-nemani i poljupcem ih vratiti u prave djevojke (*Die sieben Rehe*), »godinu dana, svakog jutra i svake večeri ljeskovim prutom snažno tući mačkicu« (*Die schönste Braut*) ili »začaranu djevojku-žabu pomilovati tripud zlatnim štapićem, a potom njime udariti tripud po vodi« (*Die Krötenfrau*). Važnu ulogu u preobrazbi životinje-nevjeste u pravu nevjestu igraju razni oblici »milovanja«, budući da junak treba svoju pravu buduću nevjestu, sada još životinju, tući, udarati, milovati itd.

Jedini obradeni motiv životinjske nevjeste u jugoslavenskim bajkama može se povezati s motivom žene nerotkinje i motivom čudesnog rođenja: kada u bajci u kojoj »jedan muž i jedna žena diteta nisu imali« već ostarjela žena »moli Boga na prošćenju, makar i žabica bila« te koja je potom »zanosećala i za devet mjeseci rodila, ale ča? žabicu« (»Žabica divojka«), na najljepši način ujedinjuje se narodno vjerovanje u boga kao nagradu za primjeran način života (modernije verzije bajki) s najvećim bogatstvom što ga može stvoriti (bračna) zajednica muškarca i žene: dijete.

Motiv mladoženje-životinje (supruga-životinje, zeta- životinje)

U austrijskim bajkama začarani prinčevi u obličju strašne aždaje/zmaja (njem. *der Wurm, der Drache*), medvjeda, vuka, ptice, a u jugoslavenskim

bajkama u liku sokola, zmaja, zmije orla, predstavljaju čovjekovu težnju i želju o mladoženji/suprugu kao snažnom biću s nadljudskim, natprirodnim sposobnostima. Bajke ovog tipa, kao i bajke s motivom nevjeste-životinje, Aarne svrstava u grupu onih s natprirodnim bračnim drugom.

Oslobodenje čudovišta iz njegova životinjskog lika realizira se na različite načine, od kojih neki od njih sadržavaju erotsku komponentu: Djevojka treba sedam godina prati strašnu aždaju ne bi li mu otpala grozna koža i ona se pretvara u prekrasnog mladića tek nakon što djevojci triput postavi pitanje da li se hoće udati za njega i ona potvrdno odgovori (*Der Schlangenjüngling*); Djevojka treba medvjeda toliko dugo žestoko tući da mu koža leti s tijela, a nakon što mu ona, nakon razdvojenosti, kaže da je on njen dragan, medvjed biva oslobođen začaranosti (*Der Bär*: austrijska varijanta bajke »Ljepotica i zvijer«, S.K.); Djevojka treba godinu dana kupati ptčicu (pticu) u vinu, umatati je u svilenu maramu i spavati zajedno s njom u krevetu, nakon čega ptica postaje kralj Pepeljko (*König Aschelein*); Bijelog vuka oslobađa njegovog lika djevojka koja obavlja teške zadatke penjanja uz stakleni brijeg, otkida sebi prst i pronalazi začaranog prince (*Der weiße Wolf*).

U jugoslavenskoj bajci s motivom supruga-životinje (i zeta- životinje) tri životinje, »zmajski, sokolski i orlujski car«, zadržavaju svoj životinjski lik i na kraju bajke, a njihove supruge - sestre junaka koji ih traže da bi ih vratili kućama- prihvaćaju od samog početka svoje supruge-životinje s ljubavlju i ne žele se vratiti u roditeljski dom (»Baš Čelik«). U drugoj bajci motiv žene nerotkinje, koja »nije imala od srca poroda pak se molila Bogu da joj da da zatrudni, makar zmiju rodila« (»Zmija mladoženja«) jest osnovni, a motiv supruga-životinje drugi po važnosti. Zmijica je muškog roda te se želi oženiti jedino carevom kćeri što joj i uspijeva nakon svih prevladanih prepreka. U bajci je zastupljen i motiv dvostrukog čudesnog začeca i čudesnog rođenja: najprije žena nerotkinja rada zmijicu, a »posle nekog vremena zmijina žena zatrudni«. Kad nevjesta priznaje svekrvi da »on nije zmija, već je momak da lepšega nema, a svako veče izlazi iz zmijske košulje u koju se ujutro opet zavlaci«, obe žene oslobađaju ga nesretnog obličja tako što »mu izgore svlak, a njega vodom polijevaše«.

Motiv zmije-mladoženje jedan je od najomiljenijih ne samo među jugoslavenskim proznim (pravim) bajkama već i među narodnim epskim pjesmama odnosno u tzv. stihovanim bajkama ili bajkama u stihu. Od mnogobrojnih varijanti ovog motiva poznat je onaj s nesretnim završetkom kada zmija-mladoženja u trenutku spaljivanja zmijske košuljice (motiv prekršene zabrane) umire (usp. Bošković- Stulli, 4, 107ff; Latković, 244f).

Polazište u bajkama s ovim motivom može biti nasilna otmica djevojke bez ikakvog ranije zadanog uvjeta, dobrovoljno izručenje djevojke (od strane oca) životinji koja je nekom uslugom zadužila oca, otmica djevojke nakon

nepridržavanja pogodbe. Navedeni razlozi također su omiljeni bajkovni motivi, ali zbog svoje općenitosti ne mogu biti obrađeni u ovom radu.

Priče iz ciklusa o mladoženji-životinji imaju prema Bettelheimu tri tipične odlike: »1. Ostaje nepoznato kako je i zašto mladoženja pretvoren u životinju. 2. To je delo čarobnice, ali ona ne biva kažnjena za svoja zlodela.3. Otac je uzrok što se junakinja pridružuje zveri; ona to čini iz ljubavi ili poslušnosti prema ocu; na očiglednom nivou, majka ne igra značajnu ulogu.« (Betelhajm, 308).

Svim ovim bajkama zajedničko je obilježje ljubavna veza (djevojka/djeвица - životinja/ljubavnik) koja se postepeno razvija budući da čudovište pažnjom, nježnošću, nenasrtljivošću otklanja kod djevojke početne strahove i odurnost zbog njegova ružnog izgleda i odvojenosti od porodice i budi kod nje osjećaje miline i privrženosti. Oni kulminiraju u obostranoj zaljubljenosti, a ljubav žene spašava mladoženju-životinju.

Opravdano je pitanje da li se dokraja mogu istražiti razlozi izbora upravo ovih životinja-ljubavnika za svaki narod koji je zasigurno projekcija vjekovnih imaginacijskih slika svakog naroda.

Budući da u životinjskoj simbolici igraju ulogu i mitološko-religiozne predodžbe i one su često odlučne za značenje pojedinih životinja (usp. Pongracz/Santner, 122).

Ulogu zasigurno igraju proces individuacije (C.G. Jung) i *jastvo* koje je često simbolizirano nekom životinjom, a predstavlja našu nagonsku prirodu i njezinu povezanost sa svojom sredinom. Zbog toga, smatra Marie Louse von Franz, ima tako mnogo životinja-pomagačica u mitovima i bajkama (Franz, 7, 207). Budući da se *jastvo* definira kao unutrašnji vodeći činilac koji se razlikuje od svjesne osobnosti i koji se može shvatiti samo istraživanjem vlastitih snova (Jacobi, 7, 162), pomoć mogu pružiti tumačenja snova kroz povijest.

Sve sanjarice izjednačuju životinje s ljudima, ali se životinjska i ljudska svojstva smatraju zamjenjivima. Svaki narod davao je životinjama osobine koje se ne moraju podudarati s predodžbama o njima kod drugog naroda, ali osnovu svih tumačenja životinja u snovima činila su znanja o prirodi, oštroumnno promatranje životinjskog svijeta, poznavanje osobina i životnih navika pojedinih životinjskih vrsta.

Pongracz i Santner primjećuju da se u snovima pojavljuju »životinje koje govore« (usp. motive o životinjama pomoćnicama, S.K.) kojima se pripisuje »više znanje« te da su one vrlo čest motiv priča i bajki (Pongracz/Santner, 123, njihovi znači navoda). Neka i ovo posluži kao putokaz u moguće objašnjenje izbora životinjskog mladoženje.

Zbog svoje strašne snage zmaj znači kralja i vladara (Artemidor; Apomasaris), dostojanstvo (Danijel) a i zmaj i zmija, osobito svojim

karakterističnim nagomilavanjem atributa straha, simbolične su reprezentacije straha. Objim reptilima, smatraju suvremeni istraživači snova, pripisuje se značenje čuvara i branitelja blaga, ali i falusno i žensko značenje zmaja ukazuje na to da se radi o simbolu seksualno neutralnog libida, tj. simbolu libida u otporu (Jung) (usp. Pongracz/Santner, 294f).

Ptica je za čovjeka simbol neostvarive želje za letom, visinama, bijegom u daljine i sanjarice je različito tumače. Prema Artemidoru *sokol*, vrana, golub, lastavica i slavuj znače žene, a škanjac, *orao*, jastreb, gavran, roda, labud, pelikan itd. znače muškarce (kurziv označava mladoženje-životinje, S.K.). Grabežljive ptice znače dobitak, lijepe snažne ljude, pretile bogate ljude (Birckmayer), dok Stekel u njima vidi biseksualni simbol, ali i simbol smrti, a za Junga one su slika duše, želje, a često i simbol čežnje (Pongracz/Santner, 261f).

Bez obzira što Freud s pravom primjećuje da u životinji rječito dolazi do izražaja instinktivno i nagonско, neobuzdana prirodna snaga, te da se kod snova o životinjama ne radi nipošto samo o seksualnim stvarima (usp. Pongracz/Santner, 123), većina suvremenih istraživača (psihologa, pedagoga i sl.) dovodi motiv mladoženje-životinje u vezu sa seksualnim.

Ako zmaj u onom sloju značenja reprezentira životinjsku stranu budućeg supruga koji djevojku plaši, onda nema sumnje, smatra Rank, da je spolna strana muškarca to što izražava simbol zmaja (Rank-Sachs, 42). Za Bettelheima je najupečatljiviji trenutak u ovim bajkama kada se zvijer pretvara u divnu osobu, a sam motiv dovodi u vezu sa spolnošću odnosno načinom kako se ona objašnjava djetetu u razvoju: ona je nešto zastrašujuće, životinjsko, ono od čega se treba kriti i što treba izbjegavati. Da bi djevojka, stoga, zavoljela u potpunosti svog partnera, mora biti kadra da na njega prenese svoju raniju, infantilnu vezanost za oca (Betelhajm, 308f).

Na primjeru čuvene bajke o lijepoj djevojci i zvijeri (»Ljepotica i zvijer«, »Ljepojka i Čudovište«) Henderson daje ovakvo objašnjenje: »Ljepojka je svaka mlada djevojka što s ocem stupa u emotivnu vezu. (...) Naučivši ljubiti Čudovište, ona postaje svjesna snage ljudske ljubavi skrivene u svom animalnom (i stoga nesavršenom) ali čisto erotskom obliku. To zasigurno znači buđenje njezine prave funkcije pripadnosti, što joj omogućuje da prihvati erotsku komponentu njezine izvorne želje, koja je morala biti potisnuta zbog straha od incesta. Da bi napustila oca, morala je, tako reći, prihvatiti strah od incesta, pristati da živi u njegovoj nazočnosti u mašti dokle god nije mogla upoznati animalnog čovjeka i otkriti svoj istinski odgovor na to kao žena.« (Henderson, 7, 138)

Motiv metamorfoze (preobrazbe)

Motiv metamorfoze odnosno preobrazbe iz jednog oblika u drugi jedan je od osnovnih motiva u bajci. Metamorfoza je sastavni dio bajke i njene čudesnosti. Nepresušno vrelo čovjekove mašte oblikovalo je kroz ovaj motiv najfantastičnije, najnezamislivije i najsmionije pretvorbe kod kojih je sve moguće. Preobražavati se može:

- a) Čovjek u čovjeka (vještica u drugi lik; rijetko)
- b) Čovjek u životinju (lava, orla, zinaja, medvjeda, vranu)
- c) Čovjek u predmet (iglu)
- d) Životinja u životinju (divlji vepar u lisicu itd.)
- e) Životinja u čovjeka (lisica u djevojku; motiv nevjeste ili mladoženje-životinje)
- f) Životinja u predmet (lisica u jabuku)
- g) Predmet u predmet (kruška u šumu, krčag u planinu)
- h) Predmet u čovjeka (svijećnjaci u Arapine ili djevojke)
- i) Predmet u životinju (jabuka u magaricu ili pticu)

Prilikom pretvaranja iz jednog oblika u drugi u većini slučajeva potrebno je upotrijebiti čarobni rekvizit i uz to obaviti određenu radnju (puhnuti, dozvati, zviždati ili čarobni predmet staviti na određeno mjesto; izgovoriti čarobnu formulu), ali se preobrazba može dogoditi i nenadano, bez prethodnih radnji.

Junak svake bajke jest čovjek. Njegove preobrazbe u životinju ili predmet predstavljaju otuđenje, ali mu oslobođenje od začaranosti opet donosi lik čovjeka.

Razlaganje ovoga motiva zahtijevalo bi nekoliko monografija pa ovdje citiramo samo nekoliko poticajnih redaka: »Wesselski unterstreicht, daß Verwandlung des Menschen in ein Tier, des Tiers in einen Menschen nicht nur bei den Naturvölkern, sondern auch noch in Indien geglaubt werde. (...) An Zauber, Verwünschung, Tierverwandlung (Hexen!) glaubten und glauben Völker verschiedener Kulturstufen und innerhalb des modernen Europa Angehörige verschiedener Schichten; auch beim gebildeten Europäer ist latent die Bereitschaft, primitiv zu empfinden, noch, da, und damit die Bereitschaft, das Märchen als mehr denn als ein Spiel zu nehmen.« (Lüthi, 10, 117f).

Motiv (čudesnog) rođenja / Motiv nerotkinje

Jedan od najfascinantnijih motiva uopće jest motiv čudesnog začeca i čudesnog rođenja djeteta ili neke životinje koja će se u toku radnje prometnuti u prekrasnog mladića i, rjede, u djevojku, budući da se željeni porod ostvaruje skoro uvijek u vidu rođenja muškog djeteta.

V. J. Propp izdvaja elemente bitne za ovaj motiv:

»3. Bezdetnost (= Muž i žena nemaju dijete, S.K.)

4-5. Molitva za rođenje sina:

4) forma molitve,

5) motivacija molitve.

6. Uzrok trudnoće:

a) namerna (pojedena riba i sl.),

b) slučajna (progutano zrno graška i sl.),

c) nasilna (devojkju oteo medved i sl.).

7. načini čudesnog rođenja:

a) od ribe i vode,

b) iz ognjišta,

c) od životinje,

d) na neki drugi način.« (Prop, 129)

Primjer austrijske bajke u kojem se roditeljima proriče rođenje sina Karla koji do svoje 16. godine ne smije hodati zemljom (= motiv prekoračene zabrane), a kada to ipak učini, dospijeva u podzemni svijet (*Der Graf, der in die Unterwelt kam*), predstavlja uvjetno ovaj motiv, ali je čudesnost upravo u tome što dijete biva lišeno svih ljudskih karakteristika. Jedan od vidova ovog motiva obrađuje bajka u kojoj mladi grof traži nevjestu »ne od majke već od naranče rođenu« (*Das Pomeranzenfräulein*) što je podudarno s jugoslavenskom, u kojoj starica proklinje mladića da »od jabuke nevjestu uzeo, od majke nerođenu«, nakon što se on u šali zabacio jabukom za njenim krčagom i razbio ga («Sunčeva devojka»). Kod ovih dviju bajki, međutim, nejasan je razlog začaranosti (djevojka-naranča i djevojka-jabuka dobivaju na kraju bajke ljudski lik), a ne vidi se ni čudesno rođenje, ono se samo spominje. Glavni motiv ovim bajkama mogao bi biti motiv čudesne, natprirodne nevjeste.

U jugoslavenskim bajkama motiv čudesnog rođenja povezan je s motivom žene nerotkinje, koja u stvarnom životu biva zbog toga odbačena, ponižavana i smatrana otpadnicom, nedostojnom muževljeve pažnje i njegove porodice uopće.

Žena, shrvana tugom i nesrećom jer ni sebi niti mužu i velikoj patrijarhalnoj porodici ne može ispuniti goruću želju za djetetom-potomkom, moli se bogu za pomoć nesmotreno želeći makar (npr.) žabicu ili zmijicu, što joj se i ostvari. Ovdje se opažaju dvije stvari: u jugoslavenskoj bajci barata se riječju *zatrudniti* (i *zanosećati*) slobodno i neopterećeno što nije primjećeno u austrijskim, gdje motiv žene nerotkinje nije zastupljen u obrađenom korpusu. Također, primjećujemo, kao i Bettelheim, da se imena središnjih likova upotrebljavaju s neutralnim članom (u njem. srednji član *das*) ili u takvom obliku (npr. zmijica, žabica) da su imena dvosmislena ili se spol može odrediti po volji (npr. zmijica je muškog, a žabica ženskog

roda/spola u bajci).

U njemačkom su mnogi glavni likovi srednjeg roda, kao i dijete (*das Kind*) ili Snjeguljica (*das Schneewittchen*), Trnoružica (*das Dornröschen*), Crvenkapica (*das Rotkäppchen*), Pepeljuga (*das Aschenputtel*). (usp. Betel-hajm, 308) Međutim, ti likovi jesu srednjeg roda jer su njihova imena deminutivi koji su u njemačkom jeziku srednjeg roda, a bajka općenito voli umanjenice. Tako je žabica u jednoj bajci (»Žabica divojka«) ženskog roda, ali je zmijica u drugoj (»Zmija mladoženja«) muškog spola. Obje su imenice i u deminutivima i u normalnom obliku (zmija, žaba), ženskog roda, ali im spol mogu dati samo mašta i (ne)svjesna igra onih koji su oblikovali bajke. U njemačkom jeziku zmija je ženskog roda (*die Schlange*), ali je u bajci mladoženja-životinja.

Varijantu motiva čudesnog rođenja predstavlja u jugoslavenskim bajkama motiv rođenja muškog djeteta, čije često spominjanje ima duboko i staro psihološko-sociološko-socijalno značenje. U bajci »Tri jegulje« »ženi treba dati četvrti dio jedne jegulje te će roditi blizance, dva muška djeteta«, u bajci »Dečko i đavolski car« junaku se »žena porodila, rodila muško dijete«. Motiv mrtvog zaručnika/zaručnice (tzv. Lenore-bajka, njem. *das Lenore-Märchen*) predstavljen je u bajci »Tri sestre vile« kada vile začaraju, oslijepe i okamene mladića, a on ostane živjeti u grobu s djevojkom koja mu »iza žbunja pored nekog izvora rodi muško dete«.

Uzvišena i mudra misao koja povezuje sve bajke s motivom (čudesnog) rođenja izrečena je na kraju bajke »Tri sestre vile«: »Od toga trenu u njihovoj kući su bila dva dobra: muško dete i zlatnici, pa su dugo u sreći i zadovoljstvu živeli.«

Motiv (čudesnog) začeća, (čudesnog) rođenja u austrijskim i jugoslavenskim bajkama

A) Uslišana molitva (molba) bogu - čudesno rođenje: životinja (žabica, zmijica) - otac nevažan/nepoznat - preobrazba u čovjeka

B) Namjerna trudnoća (namjerno začeće): pojedena jegulja - čudesno rođenje: normalno muško dijete;

C) Nevjesta od majke nerodena: naranča, jabuka - uzrok začaranosti odnosno prvog oblika nepoznat - preobrazba u čovjeka;

D) Proricanje rođenja djeteta (muškog) sa zabranom normalnog ljudskog ponašanja (vremensko ograničenje);

E) Rođenje normalnog muškog djeteta od ljudskih roditelja (jugosl. bajka).

Motiv vode života (žive vode)

Ovaj motiv zastupljeniji je u jugoslavenskim bajkama i spada u najstarije motive jer je izraz opće ljudske potrebe, želje da se odupre prolaznosti ljudskog života i smrti. Čovjek se oduvijek zanosio idejom o vječnoj mladosti, povratku u mladičko doba, ako je već ostario ili barem održanju u životu, ako je neumitni kraj blizu.

Budući da je povezan s motivom smrti, u većini bajki živom vodom vraćaju se mrtvi u život. U austrijskoj bajci orao nosi u kandžama po bočicu vode života i smrti (vode besmrtnosti) kojom oživljavaju mrtvog (*Das goldene Schwalbennest*), a u jugoslavenskim bajkama vodu života (živu vodu) treba donijeti s rijeke Jordan, nakon čega mrtvi carević oživi za devet trenutaka (»Baš Čelik«) ili djevojka prelije junaka vodom i sastavi ga i »taj će sada još više znati nego što je znao, jer je bio i mrtav« (»Zlatoruni ovan«).

Motiv ostarjelog i onemoćalog oca kojem sin želi ispuniti svaku želju, pa i onu za vječnom mladošću, ostvaruje se kroz motiv vode života: ocu koji više nije ni čuo ni vidio junak donosi »vodu iz onog studenca da se okupa i umije da bi se opet pomladio i da bi opet čuo i video« (»U laži su kratke noge«). Zanimljivo je da su u obrađenom korpusu nađeni primjeri pomoći starom, gladnom, bolesnom ocu, dok je majka u većini bajki mrtva ili se kao Pramacjka pojavljuje u motivu starice.

Motiv nemuštog jezika

Oduvijek su ljudi vjerovali da i među životinjskim i biljnim svijetom postoji neki oblik osjećajnog i duševnog života, da se životinje i biljke mogu međusobno sporazumijevati i razgovarati. Naš narodni pripovjedač nazvao je taj; čovjeku nerazumljiv, jezik *nemušti* ili *njemušti* (budući da se ne govori nego se njemuje ili mulja). Nemušti jezik često se naziva i životinjskim jezikom (njem. *die Tiersprache*) budući da čovjek stječe sposobnost razumijevanja većinom govora životinja a ne biljaka.

U obrađenom korpusu sposobnost razumijevanja nemuštog jezika stječe se na jedan od sljedećih načina:

1. Junak razumije nemušti jezik od početka bajke; ne zna se kako je stekao taj dar (*Das goldene Schwalbennest*: junak razumije jezik ptica, tj. lastavica; »U laži su kratke noge«: lovac zna razgovarati s pticama);

2. Junaku se odužuje zahvalna životinja (zmija, riba) dajući mu tu moć osobno (»Nemušti jezik« (Šoljan): zmiji dahnuti triput u usta pa će razumjeti nemušti jezik) ili savjet (»Nemušti jezik«) ribu skuhati i pojesti pa će znati nemušti jezik);

3. Junak stječe sposobnost razumijevanja nemuštog jezika nakon što pojede neku namirnicu namjerno (riba: »Nemušti jezik«) ili slučajno (jagode: razumije jezik rupa: »Čoban oslobodio carevu kćer«).

U svim primjerima tajanstveno i nesvakidašnje znanje naslijedio je ili tekao za učinjeno dobro djelo muškarac.

Motiv maćehe-pastorke/motiv »Pepeljuge«

Ovaj motiv ima nekoliko osnovnih varijanti:

1. Zla maćeha - otac udovac (zločinačka uloga oca) - žrtvovanje vlastite kćeri za ljubav nove žene - plemenita pastorka (»Pepeljuga«; *Die Schwester der Raben*);

2. Zla maćeha - plemenita, vrijedna pastorka - zločeste, lijene rođene kćeri (*Der rote Apfel*; »Pepeljuga«)

3. Zla maćeha - pastorka - prava kći koja želi postići istu sreću kao i pastorka, ali se pritom osramoti.

Središnji lik bajke je čovjek, ali kao glavni lik koji ispunjava radnju bajke od početka do kraja pojavljuje se muškarac. Glavna junakinja jest djevojka ljepotica, djevica, koja među mnogobrojnim proscima - stoga ona ima jači i viši položaj od svog muškog pandana - nakon odugovlačenja odabire najboljeg, nakon što se iskazao najboljim u većinom, intelektualnim zadacima (razum, snalažljivost, lukavost, šala) uz pomoć svih mogućih čarobnih rekvizita. Međutim, njeno mjesto je pri samom kraju bajke, kada se kao grofovska kći, kraljevna, carevna ili siromašna djevojka udaje za najboljeg.

Kroz motiv maćehe-pastorke može se pratiti nekoliko tipova ženskih likova:

1. Tip maćehe, također majke, koja ima plemenitu i zaštitničku funkciju samo prema vlastitoj kćeri. Maćeha je aktivna u toku cijele radnje, zla prema svima ostalima.

2. Tip maćehine kćeri, lijene i drske, zločeste i uvjetno aktivne, budući da je majka potiče na ružne radnje prema polusestri.

3. Tip plemenite pastorke, polusiročeta (otac je živ, majka je umrla), pasivne osobe, budući da sve radnje obavlja uz pomoć zahvalnih životinja (ptice i mrtva majka pretvorena u kravu) i čarobnih rekvizita uopće. U našim primjerima (*Der rote Apfel*; »Pepeljuga«) krava utjelovljuje duh umrle majke, pomaže djevojci, biva zaklana te na još ljepši način pomaže djevojci ili se klevtom živu majku pretvara u kravu, a potom, slično kao u austrijskoj bajci, mrtva životinja (usp. s motivom zahvalnog mrtvaca!) prati s onog svijeta sudbinu sirote kćeri na ovom.

Funkcija oca sasvim je nevažna, dok je simbolika krave, životinje-

hraniteljice, očita. Aktivnost pastorka ogleda se u njenom mehaničkom odlasku na ples, budući da i ona kao i princ »osjećaju« (o osjećajima se ne govori i nije bitno za tok radnje da li su oni zaljubljeni jedno u drugo) međusobnu privlačnost te ona vjerojatno stoga odlazi na susrete s princom.

Općenito, kao i u našim primjerima, žena u bajci je pasivna i strpljiva, patnica, ako se radi o već udanoj ženi koja čeka povratak muža iz rata (*Die Schwester der Raben*).

Postoje, međutim, primjeri jake i odlučne djevojke-žene: ona se bori za supruga-životinju kojeg je već oslobodila životinjskog obličja, te odlaskom u drugo carstvo i podmićivanjem pridonosi sretnom završetku borbe za njega (*König Aschelein*); ona ne želi za muža nijednog od očevih kandidata već s nekoliko čarobnih rekvizita sama odlazi u potragu za princom svoga života (*Der gehende Wagen*); carica rada muško dijete i s njim odlazi u potragu za njegovim ocem, piše mužu knjigu i šalje »beleg i maramu sa sinovim likom« (»U laži su kratke noge«).

Zaključno citiramo Meletinskog za kojeg je porodica u bajci u izvjesnoj mjeri uopćenje »velike porodice«, tj. patrijarhalnog saveza polurodovskog tipa. Porodično ugnjetavanje pastorka i vrijeđanje mladog brata imaju implicitno socijalno značenje kao znaci raspadanja roda. Motiv mladog brata posredno odražava potiskivanje arhaičnog minorata i razvitak porodične neravnopravnosti. Lik maćeha mogao je nastati samo pod uvjetom kršenja endogamije, tj. kad se nevjeste dobijaju odveć »izdaleka«. Zato nije slučajno da je motiv maćeha i pastorka u evropskoj narodnoj priči u nekim stalnim sižeima alternativan motivu očevog incestuoznog proganjanja kćeri - pokušaja krajnjeg kršenja egzogamije. (Meletinski, 17, 272).

Motiv starice (starca)

U jugoslavenskim bajkama motiv stare žene, (babc, bake, starice, vještice, badže, sunčeve majke) vrlo često je prisutan i zamjenjuje uobičajene rekvizite. Sve one utjelovljuju arhetipski majčinski lik koji može biti i dobar i zao.

Arhetipski lik majke-pomoćnice posjeduje nadmoćno znanje i moći te čovjeku-junaku pomaže i daje, dok demonski lik majke djeluje razarajuće: ona, stara, zla rugoba-vještica, okamenjuje junaka i oduzima mu moć govora (»Tri jegulje«) ili ga »sedam godina hoće pojiti bijelim mlijekom, bijelim hljebom i bijelim vinom i onda ga pojesti koamdić po komadić« (»Dvanaestoro braće«). U posljednjem primjeru zastupljen je i motiv kanibalizma.

U austrijskim bajkama motiv starice-pomoćnice i starice-zle čarobnice također je prisutan, ali ni dobri ni loši likovi nisu uočljivi kao u

jugoslavenskim.

Za razliku od ženskih likova stari čovjek, čovječuljak i sl. u svim bajkama je pozitivno i dobroćudno biće koje junacima uvijek samo pomaže.

Nepodudarni motivi

Austrijske bajke

Motiv zahvalnog mrtvaca pokazuje čovjekov odnos prema svijetu mrtvih s kojim veza nije prekinuta ni u bajci. Ovaj motiv je dokaz da i mrtvi utječu na ljudsku sudbinu, a preko njega se iskušava dobrodušnost i milostivost junaka: on sahranjuje mrtvaca koji leži nepokopan na putu, duša umrlog našla je konačno smirenje, a za učinjenu uslugu mrtvac se zahvaljuje junaku nekim čudesnim rekvizitom. Ovo je vrlo star motiv, zabilježen u lijepim i bogatim indijskim pričama.

Ovom motivu sličan je *motiv prepirke životinja oko diobe uginule životinje* (u sva četiri slučaja to je konj). One ne umiju pravedno razdijeliti plijen, ali junak, koji slučajno nailazi, mudro i brzo obavlja diobu, a zahvalne životinje daruju mu predmet se čarobnom djelotvornošću. *Motiv putovanja na nebo/ u podzemni svijet/leta* jesu varijacije putovanja uopće: ono predstavlja traženje samoga sebe, vlastite ličnosti, neku vrstu razvojnog romana u malom.

Jugoslavenske bajke

Motiv ljekovite trave pokazuje duboku i iskonsku vezanost čovjeka s prirodom i njenom neiscrpnom snagom i darežljivošću. Motiv, tipičan za ruralne oblasti, seosko i planinsko stanovništvo, iskazuje čovjekovu zahvalnost prirodi koja mu je pomagala kišom, suncem, plodovima, liječila ga i održavala na životu. Čovjekovo vjerovanje u blagovremeno i uspješno izlječenje prirodnim ljekovitim travama ovjekovječeno je u bajkama kao jedan od najdjelotvornijih čarobnih rekvizita: spravljene ljekovite trave vraćaju slijepome vid, nijemome govor, okamenjenom život («Vilina gora»; »Tri jegulje»; »Tri prstena«).

Djelotvornost narodnih i prirodnih lijekova kao da je u našim bajkama utjecala na često spominjanje motiva osljepljivanja, oduzimanja moći govora, okamenjivanja, začaravanja. Tom motivu srodan je *motiv vile*, koja poput starice može biti dobra, a u svom demonskom obliku začarava, osljepljuje i oduzima junaku moć govora («Vilina gora»; »Tri sestre vile»; »Kraljević Marko i vila«).

Motiv »vanjske duše« tipičan je za slavenske narodne bajke, a u našem korpusu zastupljen je s tri primjera. Iskonska čovjekova želja da može pobjeći neprijatelju-gonitelju preuzimajući različita obličja kako ga on ne bi mogao ni prepoznati ni uhvatiti našla je svoj izraz u ovom motivu. Čovjekovu ulogu preuzela je životinja prema kojoj on gaji ambivalentne osjećaje. U bajci su zmaj (»Aždaja i carev sin«; »Dunja Duzeli«) i čudovišna rugoba u čovječjem liku (»Baš Čelik«) bića s natprirodnom snagom koja se može uništiti samo ako se sazna gdje oni skrivaju »junaštvo«, »snagu« ili »dušu«. U odlučujućem okršaju s junakom i njegovim pomoćnicima oni se preobražavaju u razne životinje i predmete, a uništavanjem posljednjeg, biva uništen i glavni neprijatelj, zato što se u zadnjoj prepreci (životinji ili predmetu) nalazila sva snaga štetočine.

Zaključak

Komparativno-kontrastivnom analizom ustanovljeno je da dva susjedna naroda, čija je sudbina u prošlosti bila isprepletena u društvenom, političkom i kulturnom smislu, imaju najveći broj zajedničkih i srodnih motiva kao što su: motiv čarobnog rekvizita, životinje-pomoćnice, mladoženje-životinje, nevjeste- životinje, metamorfoze, vode života, čudesnog rođenja, nemuštog jezika). Manji je dio nepodudarnih motiva (u austrijskim bajkama: motiv zahvalnogog mrtvaca, pomoći ocu, prepirke životinja oko diobe uginule životinje; u jugoslavenskim bajkama: motiv ljekovite trave, »vanjske duše«, vile, pisanja »knjige«, kletve itd.).

Učestalost ponavljanja određenih motiva, odabir određujućih elemenata nekog motiva, nezastupljenost i razlike u motivima pokušali su se objasniti s etnološko-sociološkog i psihološkog aspekta. Jugoslavenske narodne bajke pokazuju da je čovjekova povezanost s prirodom i njenim silama (motiv ljekovite trave, vode života, vile, pomoći prirodnih sila) bila vrlo jaka te da mu ruralno okruženje služi kao polazište za oblikovanje fantastičnog svijeta. Austrijske narodne bajke razlikom u izboru životinja-pomoćnica i čarobnih rekvizita predstavljaju prijelaznu fazu od ruralnog ka urbanom i važan pomak od patrijarhalnog poimanja uloge spolova koje u jugoslavenskim bajkama vrlo često postaje pokretačem radnje (motiv čudesnog rođenja, motiv rođenja muškog djeteta, motiv žene nerotkinje).

Literatura:

1. B e t e l h a j m, Bruno (Betelheim, Bruno), *Značajne bajki* (orig. *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*), Beograd 1979., prev. Branko Vučićević
2. B i t i, Vladimir, *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1981.
3. B o š k o v i ć - S t u l l i, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, Mladost, 1975.
4. B o š k o v i ć - S t u l l i, Maja, *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd, Prosveta, 1983.
5. Č u b e l i ć, Tvrtko, *Narodne pripovijetke*, Zagreb 1970.
6. D i e c k m a n n, Hans, *Gelebte Märchen*. Praxis der analytischen Psychologie. Hildesheim, Gerstenberg Verlag, 1983.
7. J u n g, Carl G. (i M.L. vonFranz, Joseph, L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé), *Čovjek i njegovi simboli* (orig. *Man and his Symbols*), Zagreb, Naprijed, 1979, prev. Marija i Ivan Salečić
 - Jung, Carl G., »Pristup nesvjesnom«, str. 18-103.
 - Henderson, Joseph L., »Drevni mitovi i suvremeni čovjek«, str. 104-157.
 - Franz, Marie Louise von, »Proces individualizacije«, str. 158-229.
 - Jacobi, Jolande, »Simboli u jednoj individualnoj analizi«, str. 272-303.
8. L a k o v i ć, Vido, *Narodna književnost I* (3. izdanje), Beograd, Narodna knjiga, 1982.
9. L ü t h i, Max, *Das europäische Volksmärchen*. Form und Wesen, Tübingen, Francke Verlag, 1985.
10. L u t h i, Max, *Marchen*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung (Band 16), 1979.
11. M a t e š i ć, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga, 1982.
12. P r o p, Vladimir (Propp, Vladimir Jakovljević), *Morfologija bajke*, Beograd, Prosveta, 1982.
 - Prop, Vladimir, »Morfologija bajke«, str. 9-172, prev. Petar Vujičić
 - Prop, Vladimir, »Transformacije u bajkama«, str. 175-202, prev. Radovan Matijašević
 - Levi-Stros, Klod, »Struktura i forma«, str. 203-238, prev. Mira Vuković
 - Prop, Vladimir, »Strukturalno i istorijsko proučavanje bajke«, str. 239-264, prev. Radovan Matijašević
 - Meletinski, E. M., »Strukturalno-tipološko proučavanje bajke«, str. 265-313, prev. R. Matijašević
 - Janićijević, Jovan, »Prop, oko njega i posle njega«, str. 314-334.
13. R a n k, Otto - Hans S a c h s, *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften*, »Mythen- und Marchenforschung«, Wiesbaden, 1913.
14. R ö h r i c h, Lutz, *Märchen und Wirklichkeit*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1974.
15. P o n g r a c z, M. - I. S a n t n e r, *Carstvo snova*. 4000 godina tumačenja sna (orig. *Das Königreich der Träume. 4000 Jahre moderne Traumdeutung*), Zagreb, Naprijed, 1970, prev. Slavko Grbešić
16. Š o l j a n, Antun (ur.), *100 najljepših svjetskih bajki*, Zagreb, Stvarnost, 1969.
 - »Nemušti jezik« (makedonska), str. 301-306.
17. M e l e t i n s k i, E. M., *Poetika mita*, Beograd, Nolit, b.g. (prev. Jovan Janićijević)
- * K a b i ć, Slavija, »Das österreichische und jugoslawische Volksmärchen - Gemeinsamkeiten und Unterschiede der Wesenszüge«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio filoloških znanosti* (18), 1988/1989, sv. 28, Zadar, 1989, str. 317-340.

A u s t r i j s k e b a j k e

H a i d i n g, Karl, *Osterreichischer Marchenschatz*; Graz, Verlag für Sammler, 1969:

1. Die Entenfrau (14-18)
2. Der Schlangenjüngling (19-24)
3. Die Prinzessin auf der gläsernen Brücke (19-32)
4. Der heilende Vogel (33-37)
5. Das goldene Schwalbennest (46-49)
6. Der Graf, der in die Unterwelt kam (58-63)
7. Der Wunderbaum (71-73)
8. Das Pomeranzenfräulein (130-133)
9. Die zwölf Brüder (74-82)
10. Der Bär (191-194)
11. Die zwei Künstler (83-86)
12. Die sieben Rehe (87-88)
13. König Aschelein (89-91)
14. Die verwunschene Prinzenbraut (92-95)
15. Die schönste Braut (107-113)
16. Der Wunderschimmel (116-120)
17. Der Wagen »Pick an« (126-128)
18. Die Schwester der Rabeu (142-146)
19. Die schönste Fran (202-206)
20. Löwe, Storch und Ameise (207-206)
21. Über die Weiberlist steht nichts auf (234-240)
22. Der rote Apfel (270-271)
23. Der weiße Ritter (153-162)
24. Der gehende Wagen (273-276)
25. Das Schimmelchen (303-304)
26. Die faule Kathl (314-316)
27. Der Federnteufel (329-336)
28. Der starke Hansl (337-340)
29. Die Krötenfrau (381-382)
30. Der wieße Wolf (225-228)

J u g o s l a v e n s k e b a j k e

Č u b e l i ć, Tvrtko, *Narodne pripovijetke*, Zagreb 1970. (Č)

D o b r a š i n o v i ć, Golub (Izbor), *Bajke naroda Jugoslavije*, Beograd 1978, (D)

N a n e v s k i, Duško, *Vilinski konjić*, Gornji Milanovac 1981. (N)

R a d o j e v i ć, Radoje (Priredio, predgovor i pogovor), *Vatra samotvora*. Antologija crnogorskih narodnih bajki. Titograd 1976. (R)

1. Baš Čelik (Č, 3-18)
2. Zlatna lada (Č, 19-25)
3. Čudotvorni prsten (Č, 26-35)
4. Zmija mladoženja (Č, 36-38)
5. Zlatoruni ovan (Č, 39-43)
6. Nemušti jezik (Č, 44-47)
7. Priča o kraljevoj lozi (Č, 44-47)
8. Čardak ni na nebu ni na zemlji (Č, 53-55)
9. Aždaja i carev sin (Č, 56-61)
10. Vilina gora (Č, 68-69)

11. Žabica divojka (Č, 97-99)
12. U laži su kratke noge (Č, 119-125)
13. Čoban oslobodio carevu kći (Č, 78-81)
14. Sedam Vlašića (Č, 126-130)
15. Pepeljuga (Č, 104-107)
16. Čudotvorno jaje (R, 217-222)
17. Čudotvorni nož (R, 57-59)
18. Tri prstena (R, 61-63)
19. Tri jegulje (R, 123-126)
20. Tica devojka (R, 127-129)
21. Gvozdeni prsten (D, 133-142)
22. Dečko i đavolski car (D, 173-181)
23. Dvanaestoro braće (D, 151-160)
24. Dijete sa devet čiraka (D, 187-194)
25. Kraljević Marko i vila (N, 9-11)
26. Vilinski konjić (N, 13-18)
27. Kvočka i dvanaest pilića (N, 19-25)
28. Tri sestre vile (N, 27-33)
29. Sunčeva devojka (N, 79-87)
30. Dunja Đuzeli (N, 105-110)

Slavija Kabić: THE WORLD OF MOTIFS IN AUSTRIAN AND YUGOSLAV FOLK
FABLES

S u m m a r y

The folk fable, as a form of oral artistic communication, transforms, in a fantastic fashion, the archaic, lived, cultural, political, religious or some other reality into art, condensing the inexhaustible richness of beliefs, experiences and wisdom of different peoples.

Using comparative-contrastive analysis, the author examines the variegated world of miraculous fable motifs on an established corpus of representative Austrian and Yugoslav folk fables. It is established that two neighbouring people who in the past shared a common socio-political and cultural destiny, have a large number of common and similar motifs (magical implements, animal helpers, animal bridegrooms, animal brides, metamorphoses, water of life, magical birth, mute tongue), while the dissimilar motifs (in Austrian fables: the grateful dead, helping the father, quarrels over dead animals; in Yugoslav fables: healing grass, »outer souls«, fairies, the writing of the »book«, curses) make up a smaller segment of the investigated material.

Relying on recent insights from the research of fables, the author tries to account for the choice of elements of single motifs by each nation using the ethnological, sociological and psychological points of view.